

Звертаючись до національної правової спадщини, сповна використовуючи її потенціал, ми зможемо відродити свою національну традицію, зруйновану тоталітарною епохою, побудувати ефективну національну правову систему, без якої правова демократична держава неможлива.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-452-1-5>

ОСМИСЛЕННЯ ПРИРОДИ ТА СУТІ ЗАКОНУ В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ ПРАВОВОМУ РОЗВИТКУ

Братасюк Марія Григорівна

доктор філософських наук, професор,

професор кафедри філософії

Львівський національний університет імені Івана Франка

м. Львів, Україна

В контексті правового реформування в сучасній Україні необхідно здійснити переосмислення низки правових явищ. Формування сучасного правового мислення неможливе без наповнення правових понять, категорій, ідей таким же сучасним правовим змістом. Одним із таких понять, що вимагають змістовного переосмислення є поняття закону. Панування законницької доктрини упродовж тривалого періоду української колоніальної залежності, особливо в радянську епоху, створило стереотип закону як суто політично-владного явища. Нічого дивного в цьому немає, якщо зважити на те, що вся законницька доктрина, всі її елементи, які обслуговували суспільні відносини в умовах колоніальної залежності нашого народу, були по суті, політико-владними явищами: і ідеологія, і нормативна база, позитивне право, і правова практика, і правовідносини тощо. Ідеологія була законницькою, оскільки отожднювала право і закон, вивисуючи «букву закону» над людиною, справедливістю, загальнолюдськими цінностями, Богом; державу – над людиною, її життям, честю, гідністю, а її природних прав не визнавала взагалі. Закон трактувався як втілення волі державно-політичної влади, його зміст для влади був довільним, законодавець формував цей зміст не озираючись на людину, загальнолюдські цінності та принципи права тощо. Ну і відповідно правозастосування на підставі такого політико-владного законодавства було законницьким, а не правовим, як і правовідносини – законівідносинами, чи правосвідомість – законівідомістю чи законослухняністю,

що одне і те ж. Тобто, нині перед українськими правниками стоїть завдання повернути правовим поняттям правовий зміст і сутність.

Чи завжди українці мислили закон політико-владним явищем? – Якщо звернутися до нашої національної правової традиції, то виявимо цікаві речі. Праукраїнський правовий словник дає можливість побачити, що право та закон для українців досліджуваної епохи були тотожними. Правда, покон звичай, норів, закон – ці терміни, як стверджують науковці, – є однопорядковими, ними, як правило, позначали правовий звичай (О. Шевченко). Тобто, правовий звичай трактується як неписаний закон, створений народом в позадержавно-політичній сфері. Літописець Нестор згадує звичаї та закони батьків як однопорядкові явища. Так само трактувала Середньовічна Європа мислить свої звичаї так само. Зокрема, “Lex Salica” “Lex Ribuaria” теж подають звичаї як закони, створені в позадержавному житті. Закон у праукраїнців наповнений синкретичним, морально-правовим змістом, що є, своєрідною юридизованою мораллю. Це цікаве оригінальне морально-правове явище, яке засвідчує правотворчу здатність народу до саморегулювання своїх відносин.

Таке осмислення звичаю як закону, чи закону як звичаю триває і в наступну епоху – епоху Литовсько-Руської держави. Розрізнення права як загальних принципів, що мають витoki в самому живому людському бутті, та закону як штучного, створеного державною владою писаного акту, відбудеться дещо пізніше, коли українські землі потраплять в залежність до Російської імперії. Цьому сприятимуть особливості розвитку державно-політичної сфери російського народу.

В Козацьку епоху українці активно розвивають звичаєве право, яке стає поряд із копним правом джерелом формування загального українського права. Тобто, українці продовжують плекати природно-правове трактування права, що передбачає його позадержавні витoki. В Козацькій державі було писане право, державне законодавство, але в руслі природно-правового підходу право, створене законодавцем, вважалося похідним від природного права, наслідком його. Моральні цінності, закріплені в принципах, позитивувалися державою, отримували офіційне визнання, будучи «одягненими» у форму закону. Позитивний закон, на думку мислителів епохи українського модерну, має не забезпечувати владу суверена, а конкретизувати вимоги природного права і захищати життя, свободу, приватну власність людей від будь-яких їх порушень. Так мислили позитивне право і в Козацькій Україні, і в Західній Європі в добу Нового часу та Просвітництва (Дж. Лок, Т. Пейн, І. Кант, Й.-Г. Гегель та ін.).

В руслі природно-правового підходу справедливість трактується найчастіше як смисл права, тому закон трактується як визнаний

державною владою принцип природної справедливості, веління здорового глузду, розумної волі, «сумління совісті» (М. Козачинський), що захищені нею від порушень. Професор КМА М. Козачинський в роботі «Цивільна політика» стверджував, що природний закон є повелінням совісті, яким визначаються головні принципи моралі без настанов, тому людський (державний) закон має йому відповідати, бо в іншому випадку отримаємо змістовно аморальний закон, який принесе шкоду, розбалансує інтереси суб'єктів права, зруйнує узгодженість відносин. По ідеї, М. Козачинський писав про правовий закон, який є позитивованим, офіційно визнаним державою, природним правом.

Таке розуміння закону в Україні в Козацьку епоху дає підстави вважати його, як і в попередні епохи, елементом природно-правової реальності, а не політично-владної, оскільки його сприймали і трактували як морально-етичне явище. І все це завдяки морально-етичному змістовному наповненню закону, на чому було акцентовано в ту епоху. Мислителі того часу, зокрема, згаданий вище М. Козачинський заперечували формальні ознаки закону як істотні, що навантажені правністю. Вважалося, що правністю наповнював закон саме його морально-етичний зміст, природно-правові принципи, а не формальні, неістотні ознаки. Так мислили закон відомі люди того часу: П. Могила, М. Козачинський, І. Гізель, Г. Кониський, П. Орлик та ін..

Проте, коли Україна стане колонією Російської імперії, на українських землях здомінує законницька доктрина, юснатуралістична парадигма буде зруйнована найперше на практиці, ствердиться легістське трактування правових явищ, в т.ч. і закону як суто політичного, державно-владного веління, що має загальнообов'язковий характер. Морально-етичний вимір буде відділений від змісту, який постане як псевдо правовий, оскільки чужа влада буде постійно порушувати принципи права, відступати від його цінностей, не визнавати природних прав людини. Особливо значною відстань між законом та симбіозом моралі і права буде в тоталітарну радянську епоху.

Нині, здійснюючи правові реформи, сучасні українці мають повернути закону статус духовно-культурного утворення. На жаль, донині в нас поширене розуміння закону як суто політико-владного явища, що є не зовсім науково-коректним. Для подолання старого законницького розуміння закону необхідно мислити право як таке духовно-культурним феноменом. Це обґрунтовано в працях: Н. Бордун-Комар, В. Братасюка, С. Головатого, В. Градової, О. Гришук, А. Романової, В. Селіванова, Є. Ерліха, М. Канта, Т. Пейна, А. Дайсі та ін. А, якщо право є таким феноменом, то всі його прояви, в т.ч. форми права, однією із яких є закон, є також невід'ємним від культури народу, який

його створює, його ментальності, духовності, звичаїв, традицій, і особливо смислів та цінностей загальнолюдського плану. В такому разі, українському законодавцю, представникам виконавчої влади та місцевого самоврядування, які наділені функцією делегованої правотворчості, треба перестати сприймати закон і законодавчу діяльність як свавільну діяльність, вільну від морально-етичного змісту, від національної правової традиції, від тих смислів та цінностей, які творить український народ, стверджує і захищає. Інакше кажучи, всім суб'єктам правотворчості треба повернутися до юснатуралізму, який акцентує на нерозривній єдності права та моралі, і стати авторами правових законів, які такі необхідні для українського суспільства, що вже давно втратилося від законодавства аморального, неправового.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-452-1-6>

ВПЛИВ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ НА ФОРМУВАННЯ ЕФЕКТИВНОГО ЗАКОНОДАВСТВА В УКРАЇНІ

Волохов Олексій Сергійович

кандидат юридичних наук,

докторант відділу теорії держави і права

Інститут держави і права імені В. М. Корецького

Національної академії наук України

м. Київ, Україна

Позитивний досвід європейських країн щодо формування ефективного законодавства вказує на необхідність гармонізації національного законодавства до загальноновизнаних міжнародних стандартів. Серед останніх, особливу роль мають міжнародні стандарти захисту прав людини, що містяться у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року та рішеннях Європейського суду з прав людини (надалі – ЄСПЛ). При цьому практика ЄСПЛ має все більший вплив на національні правові системи європейських держав.

Варто зазначити, що стаття 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» вказує, що українські суди застосовують під час розгляду справ Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року та практику Суду як джерело права. У статті 1 цього ж Закону визначено, що практикою Суду вважається практика ЄСПЛ та Європейської